

GAMLIR DRAUMAR EÐA UMBREYTANDI MENNTUN

Þessi grein er ákall um breytta sýn á inntak og markmið menntunar. Færð eru rök fyrir því að andspænis þeim hnattrænu ógnum sem við blasa – loftslagsbreytingum, stríðum, aukinni misskiptingu og gervigreind sem þrengir að mennskunni – sé stærsta áskorun menntakerfa Vesturlanda að hjálpa fólki að eiga sér nýja drauma. Fjallað er um hvernig draumurinn um að drottna yfir náttúrunni hafi verið stöðugur um aldir þrátt fyrir að samfélög hafi tekið miklum breytingum og bent á að sjálfbær framtíð verði einungis að veruleika ef nýjum hugmyndum um hið góða líf verður unnið brautargengi; ef nýir draumar um að finna samhljóm með náttúrunni og finna til samkenndar með öðru fólki verða hreyfiafl einstaklinga og samfélaga. Til að það geti orðið að veruleika er ekki nóg að mennta hugann og höndina, heldur þarf menntun sem umbreytir hjartanu svo fólk læri að elska landið og hafa stjórn á eigin löngunum.

Efnisorð: draumar, umbreytandi menntun, grænn vöxtur

DRAUMUR UM BETRA LÍF

Andspænis þeim hnattrænu ógnum sem við okkur blasa – loftslagsbreytingum, stríðum, aukinni misskiptingu og gervigreind sem þrengir að mennskunni úr ólíkum áttum – er stærsta áskorun menntakerfa Vesturlanda að hjálpa ungum sem öldnum að dreyma með nýjum hætti – að sjá fyrir sér nýja framtíð. Að eiga sér draum felur í sér sambland af bjartsýni og raunsæi, trú á að það sem enn er utan seilingar megi þrátt fyrir allt gera að veruleika. Þegar Martin Luther King sagði síðla sumars árið 1963 að hann ætti sér draum var hann ekki að tala um eitthvert fallett en fjarstæðukennt ævintýri heldur um breytingar sem gætu orðið að veruleika. Hann talaði um draum því þær róttæku breytingar sem hann vonaðist eftir voru vissulega utan seilingar þegar hann lét þessi orð falla en samt ekki óraunhæft markmið fyrir komandi tíma. Þessi draumur hefur að hluta til ræst en að hluta til ekki, og enn vinnur fjöldi fólks hörðum höndum að því að halda lífi í þessum draumi um réttlátt samfélag. Eins og staðan er í heimsmálunum í dag virðist þessi draumur þó verða sífellt martraðarkenndari, ekki síst í heimalandi Martins Luthers King þar sem yfirvöld hafa með beinum hætti vegið að rétti og stöðu ýmissa minnihluta-

hópa, lokað söfnum og stofnunum sem hafa haldið á lofti sögu og menningu frumbyggja og fólks af afrískum uppruna og þrengt að málfrelsi bæði innan háskóla og á opinberum vettvangi (Hellmann, 2026).

Það er ekki bara réttindabaráttur blökkumanna í Bandaríkjunum sem er drifin áfram af draumum, sérhver umbreyting samfélags krefst drauma; sannfæringar um að hið góða líf, sem virðist enn utan seilingar, sé samt mögulegt, jafnvel raunhæft markmið, og geti leitt bæði einstaklinga og samfélög inn á nýjar brautir. Hversdagslegir draumar barna og ungmenna um góða framtíð eru yfirleitt byggðir á viðteknum hugmyndum um hið góða líf og gildum sem eru í senn samofin menningunni og haldið á lofti í formlegri menntun. Og einmitt hér vaknar efinn. Hinar viðteknu hugmyndir duga ekki lengur, þær hafa vísað veg að því sem við þekkjum sem gott líf en nú hefur komið á daginn á sá vegur leiðir okkur í skelfilegar ógöngur. Draumar um gott líf þurfa að vera af nýjum toga, spunnir úr annarskonar þráðum en þeir draumar sem hafa fært okkur lífsgæði samtímans. Á næstu blaðsíðum ætla ég að færa rök fyrir því að við sem byggjum velsældarsamfélög Vesturlanda verðum að gefa upp á bátinn hina gömlu drauma um að drottna yfir náttúrunni og finna leiðir til að dreyma með nýjum hætti.

Ég er síður en svo einn um að halda því fram að hafa verði endaskipti á þeim hugmyndum um gott líf sem menntakerfi Vesturlanda byggja á. Undanfarna áratugi hafa margir fræðimenn fært rök fyrir svipaðri niðurstöðu (Boulding, 1969; Jordan og Kristján Kristjánsson, 2017; Leopold, 1949; Orr, 2004; Sterling, 2001). Og nú hefur OECD bæst í hópinn. Í inngangi að nýju stefnuskjali OECD um menntun sem ber titilinn *Education for Human Flourishing*, sem gæti útlagst „menntun fyrir mannlega farsæld“, segir Andreas Schleicher:

Menntun gærdagsins hefur skapað okkur undraverðan heim. Menning okkar, tungumál, lífsmáti, tæknin sem við notum eru allt afurðir menntunar. En á sama tíma hefur þessi menntun líka valdið tengslarofi: vaxandi rofi á milli kröfunnar um sífelldan vöxt og takmarkaðra auðlinda jarðar; rofi á milli hins fjárhagslega hagkerfis og hins raunverulega hagkerfis; rofi á milli hinna ríku og þeirra sem búa við fátækt; rofi á milli hugtaksins um landsframléiðslu og vel-farnaðar fólks; rofi á milli þess sem er tæknilega mögulegt og félagslegra þarfa fólks; rofi á milli stjórnsvalda og fjöldans sem upplifir sig án raddar. (OECD, 2025, bls. 3)

Það tengslarof sem Schleicher lýsir hér er til marks um að draumar fólks um gott líf hafa stefnt okkur fram á tæpara hengiflug en áður hefur sést. Steinn Steinarr segir í einu kvæða sinna: „Í draumi sérhvers manns er fall hans falið“. Sú gráa heimsmynd sem við okkur blasir sýnir okkur að það er ekki bara persónulegt fall sem fólgið er í draumi einstaklingsins heldur er fall mannkyns fólgið í þeim sameiginlega draumi sem við erum að keppast við að raungera í samtímanum, draumnum um að drottna yfir náttúrunni; ná tökum á náttúrunni og láta hana fæða okkur og klæða. Þetta er draumurinn um að umbreyta villtri og ófyrirsjáanlegri náttúru í öruggan, mildan og fyrirsjáanlegan heim. Þetta er draumur um framfarir, um þægindi og öryggi. Tengslarofið sem Schleicher lýsir er til marks um blekkingu sem hefur fengið að grafa um sig í menningu samtímans. Fyrsta erindið í kvæði Steins Steinars (1964) lýsir þessu ágætlega:

Í draumi sérhvers manns er fall hans falið.
 Þú ferðast gegnum dimman kynjaskóg
 af blekkingum sem brjóst þitt hefur alið
 á bak við veruleikans köldu ró.

Þrátt fyrir þær stöðugu breytingar sem mannkyn hefur orðið vitni að síðan í árdaga iðn-
 byltingarinnar – breytingar sem sumir segja að nú gerist hraðar en nokkru sinni áður
 – hefur draumurinn um að drottna yfir náttúrunni verið ótrúlega stöðugur. Hér á landi
 raungerðist þessi draumur um miðja síðustu öld í jafn ólíkum myndum og tilkomu gúmmí-
 stígvéla til að halda fótunum þurrum og steinsteyptum veggjum til að halda veðrinu úti.
 Seinna var orku fallvatnanna umbreytt í rafmagn fyrir heimili og iðnað, og heitt vatn leitt
 inn á heimili fólks til að gera þau hlý og notaleg. Nú er búið að uppfæra stígvélin í þægi-
 lega bíla og húsin halda ekki bara veðrinu úti heldur eru heill heimur af huggulegheitum.
 En á sama tíma vitnar ástand jarðarinnar um að nú, þegar draumurinn um þægindi og
 öryggi hefur smátt og smátt orðið að veruleika, verðum við að læra að dreyma með
 nýjum hætti ef draumar okkar eiga ekki að snúast upp í hreina martröð. Reyndar hefur
 draumurinn um gott líf þegar gert líf fólks víða um heim að hreinni martröð. Um þriðjung
 allra dauðsfalla af völdum hita má rekja til loftslagsbreytinga af mannavöldum og ef fram
 heldur sem horfir má gera ráð fyrir að slíkum dauðsföllum fjölgi tífalt fram til aldamóta
 (Vicedo-Cabrera, 2022, bls. 137). Og þá eru ekki talin þau skertu lífsgæði og dauðsföll sem
 stafa af mengun, rýrari jarðvegi og minni líffræðilegri fjölbreytni, flóðum og þurrkum – og
 stríðum sem má rekja beint eða óbeint til þess hvernig hinn gamli draumur um drottun
 yfir umhverfinu hefur umbreytt jörðinni, bæði lífkerfum og samfélögum.

Draumurinn um að ná stjórn á náttúrunni, að gera fólki kleift að ráða eigin örlögum
 með því að gera náttúruna að þjóni mannkyns, hefur ræst með slíkum afbrigðum að
 náttúran er ekki einasta þjónn mannkyns heldur hefur hún verið kúguð af slíku offorsi
 að stöðu hennar er betur lýst sem þrældómi. Þessi kúgun birtist kannski með skýrustum
 hætti í því að nú er talað um sjötta fjöldaútdauðann (e. sixth mass extinction) vegna þess
 hve hratt tegundir lífvera deyja út þessi misserin (Cowie o.fl., 2022). Ástand heimsins
 vitnar um að á meðan við höfum reynt að gera drauminn um að drottna yfir náttúrunni
 að veruleika höfum við glatað tilfinningunni fyrir okkar eigin takmörkum. Um leið og við
 höfum náð stjórn á náttúrunni höfum við misst stjórn á okkur sjálfum. Annað erindið í
 kvæði Steins lýsir því ágætlega hvernig draumurinn um að drottna yfir náttúrunni hefur
 öðlast sjálfstætt líf.

Þinn draumur býr þeim mikla mætti yfir,
 að mynda sjálfstætt líf sem ógnar þér.
 Hann vex á milli þín og þess, sem lifir,
 og þó er engum ljóst, hvað milli ber.

Við getum ekki blekkt okkur lengur, við verðum að gefa upp á bátinn þennan draum
 um drottunarvald, draum nýlenduherrans. Árið 1957 hafði finnski heimspekingurinn
 Georg Henrik von Wright þegar miklar áhyggjur af þeirri tækni sem hafði verið þróuð til að
 raungera drauminn um þægindi og öryggi en virtist vera að breytast í yfirboðara sem
 ráðskaðist með líf fólks (Väyrynen, 2017).

Hin augljósa staðreynd ... að þekkingu má nota jafnt í góðum tilgangi sem og til illra verka er ástæða þess að hamingjan sem mannkyn hefur öðlast og sjálfsköpuð þjáningin hefur náð nýjum hæðum. Nýir möguleikar á að beita tækninni til að hafa stjórn á veruleikanum hafa magnað upp þrá mannsins með þeim hætti sem ógnar andlegu jafnvægi hans. Tæknin, sem var sköpuð til að þjóna mannum, er orðinn drottari hans. (von Wright, 1993, bls. 127)

Ef von Wright sá ástæðu til að hafa áhyggjur af valdi tækninnar yfir lífi fólks árið 1957 ættum við að vera skelfingu lostin í dag, þar sem gervigreind og algóritmar hafa sífellt meiri áhrif á skynjun okkar og umhugsun um þann heim sem við byggjum. Þess vegna þurfum við einmitt að læra að dreyma með nýjum hætti.

Draumurinn sem ég ætla að gera að umfjöllunarefni á þessum blaðsíðum er ekki úreltur draumur um að drottna yfir náttúrunni og öðru fólki heldur draumur um að finna samhljóm með náttúrunni og finna til samkenndar með öðrum. Ef þessi ný draumur verður að veruleika munu ekki einungis grunngildi samfélaga víðsvegar um jörðina breytast, heldur einnig lífsskjör fólks. En hversu fallegur sem þessi draumur er verður hann andvana fæddur ef hann nær ekki inn að rótum menntakerfanna. Ég ætti kannski frekar að segja: Til að leiða okkur inn á brautir nýrra drauma og forða okkur frá því hruni sem er falið í hinum gamla draumi um drottunarvald verður hinni nýju draumur um samhljóm og samkennd að gegnsýra menntakerfin og hugsunarhátt fólks, rétt eins og hinn gamli draumur hefur gert um aldir.

Áður en ég vík að hinum nýja draumi rek ég nokkur meginatriði úr hinum gamla draumi um drottunarvald og þau áhrif sem hann hefur haft á jörðina sem við byggjum. Ég mun beina sjónum mínum sérstaklega að Norðurlöndum, sem oft líta á sig sem brautryðjendur á sviði sjálfbærni þrátt fyrir að vera meðal þurftafrekustu samfélaga jarðar. Ég mun gagnrýna hugmyndir um grænan vöxt sem hafa seitlað inn í stefnumótun ríkja og fjölbjóðlegra stofnana án minnstu gagnrýni þessara aðila, að því er virðist. Loks tala ég fyrir því að í stað þess að efnahagurinn vaxi séum það við, mannfólkið, sem þurfum að vaxa hið innra, verða í senn mennskari og grænni.

GRÆNN VÖXTUR Á NORÐURLÖNDUM

Fyrstu ráðstefnur Sameinuðu þjóðanna um umhverfið voru haldnar fyrir hálfri öld og höfðu skýra áherslu á menntun og náttúru; Stokkhólms-ráðstefnan 1972 og Tíblisiráðstefnan 1977. Viðbrögðin voru hæg og enn skortir mikið á að ástand heimsins sé tekið alvarlega. Norðurlönd, Ísland þar með talið, eru þar engin undantekning, þau virðast vera föst í hinum gamla draumi þrátt fyrir stefnumótun um grænni framtíð. Hversu föst Norðurlönd eru í hinum gamla draumi birtist kannski hvergi skýrar en í litlu kveri sem Norræna ráðherranefndin gaf út árið 2019; 52 síður með mörgum fallegum myndum og titlinum *A Good Life in a Sustainable Nordic Region: Nordic Strategy for Sustainable Development 2013–2025*, eða *Gott líf á sjálfbærum Norðurlöndum: Norræn stefna um sjálfbæra þróun 2013–2025*. Á upphafsíðum stefnunnar má lesa að hér sé komin umgjörð um vinnu ráðherranefndarinnar sem sé í samræmi við sjálfbærnimarkmið Sameinuðu þjóðanna. Í innganginum er svo sett fram skilgreining á sjálfbærri þróun:

Stefna Norrænu ráðherranefndarinnar um sjálfbæra þróun felur í sér almennar leiðbeiningar fyrir komandi ár. Sjálfbær þróun felst í því að mæta þörfum núverandi kynslóða án þess að skerða möguleika komandi kynslóða á að mæta sínum þörfum. (Nordic Council of Ministers, 2019, bls. 4)

Lesanda kann að undra að sjá hér skilgreiningu á sjálfbærri þróun tekna beint upp úr Brundtland-skýrslunni frá 1987, eins og ekkert hafi gerst á þeim þremur áratugum sem skilja að þessar tvær útgáfur. Ég ætla ekki að dvelja við hinn rykfallna skilning á sjálfbærni sem flestir sem nú skrifa um efnið líta á sem barn síns tíma. Í staðinn ætla ég að líta á orðasambandið „grænn vöxtur“ (e. green growth) sem kemur víða fyrir í skýrslunni. Hvað merkir þetta eiginlega? Og hvernig er þessi græni vöxtur settur fram? Í stefnuskjali ráðherranefndarinnar kemur orðið „vöxtur“ fyrir 28 sinnum (á annarri hverri blaðsíðu að meðaltali) og orðasambandið „grænn vöxtur“ kemur fyrir níu sinnum. Tónninn er sleginn strax í innganginum:

Grænn vöxtur hefur orðið að lykilmargmiði sem ýmis ríki og svæði hafa sett sér til að mæta umhverfis-, loftslags- og orkuáskorunum en halda samt í góðan vöxt hagkerfisins. Markaðurinn fyrir grænar lausnir fer vaxandi og Norðurlöndin eiga möguleika á að styrkja stöðu sína á þeim markaði. Frumkvæði Norrænu ráðherranefndarinnar fyrir grænan vöxt gegnir mikilvægu hlutverki í þessu samhengi. Aukin samkeppnishæfni og vöxtur munu nást með hagkvæmari auðlindanýtingu, sjálfbærari nýtingu og framboði á orku og nákvæmari löggjöf um verðlagningu náttúrulegra auðlinda. (Nordic Council of Ministers, 2019, bls. 8–9)

„Grænn vöxtur“ var ekki uppfinning Norrænu ráðherranefndarinnar heldur er þetta markmið sem víða má finna í staðbundnum og alþjóðlegum stefnuskjölum. Hér er t.d. tveggja-lína skilgreining á hugtakinu frá OECD:

Grænn vöxtur merkir að stuðlað er að vexti og framþróun hagkerfisins, um leið og tryggt er að náttúrulegar auðlindir haldi áfram að veita það hráefni og þá umhverfisþjónustu sem velferð okkar byggist á. (OECD, e.d.)

Í stefnuskjölunum frá Norrænu ráðherranefndinni og OECD birtist hugmyndin um grænan vöxt sem svo sjálfsögð – sem slík heilbrigð skynsemi – að hún þarfnist einskis rökstuðnings. Hugmyndin birtist þarna einfaldlega sem hugmynd um góða ráðsmennsku: Náttúran veitir okkur þjónustu og til að tryggja áframhaldandi velferð mannkyns – til að raungera drauminn um gott líf – þarf að gæta þess að ganga ekki af þessum þjónustugjafa dauðum.

Norræna ráðherranefndin tekur upp hugmyndina um grænan vöxt án minnstu gagnrýni. En þurfum við vöxt í samfélagi ofgnóttar? Ef við lítum á þau gæði sem fólk á Norðurlöndum nýtur að meðaltali – laun fólks og efnisleg gæði – er ekki að sjá að skórinn kreppti yfirleitt. Árleg landsframleiðsla á Norðurlöndum er frá um 55 til 100 þúsund bandaríkjadóllarar á mann, sem staðsetur þau öll á meðal 20 ríkustu landa í heiminum (Statista, 2026). Ef efnahagur Norðurlanda þarf að vaxa til að viðhalda góðu lífi, hvað þá með efnahag þeirra landa sem ná ekki inn á listann yfir hin 20 auðugustu í heiminum? Ef markmiðið er vernd og endurreisn náttúrulegs umhverfis, þá er hagrænn vöxtur, hvaða litaorð sem notuð eru til að lýsa honum, ekki sú leið sem ætti að fara. Við þurfum ekki meira af dóti, heldur minna. Efnistöð stefnuskjals Norrænu ráðherranefndarinnar bera þess merki

að hinn gamli draumur hefur vaxið okkur yfir höfuð um leið og við sjálf höfum skroppið saman, nánast týnst, eins og Steinn Steinarr orðar það í þriðja erindi kvæðisins:

Gegn þinni líkamsorku og andans mætti
og öndvert þinni skoðun, reynslu og trú,
í dimmri þögn, með dularfullum hætti
rís draumsins bákn og jafnframt minnkar þú.

Í stefnuskjali Norrænu ráðherranefndarinnar og útgáfum OECD sjáum við hvernig draumsins bákn hefur risið, nánast með dularfullum hætti; enginn virðist setja spurningarmerki við þennan vöxt, þennan óskapnað sem er við það að kæfa þau lífkerfi sem gera jörðina byggilega.

NESTI FYRIR FERÐALAG

Árið 1966 skrifaði hagfræðingurinn, friðarsinninn, skólamaðurinn og heimspekingurinn Kenneth Ewart Boulding (1910–1993) grein sem hann kallaði „Hagfræði fyrir geimskipið Jörð“ (Boulding, 1966). Í greininni gerir Boulding greinarmun á tvennskönar kerfum, opnum og lokuðum. Í opnu kerfi streyma hlutir og orka óhindrað inn í kerfið frá óskilgreindum ytri veruleika, og svo er líka eitthvert ytra svæði sem tekur endalast við úrgangi frá kerfinu. Í lokuðu kerfi er ekkert slíkt inntak eða úttak, eða öllu heldur, í hvert sinn sem einhverju er hent út úr slíku kerfi kemur það til baka eins og búmerang. Svo segir hann:

Hin lokaða jörð framtíðarinnar krefst hagfræðilegra lögmála sem eru ólík þeim sem giltu um hina opnu jörð fortíðarinnar. Til að orða þetta á myndrænan hátt freistast ég til að kalla hagkerfi fortíðarinnar „hagkerfi kúrekans“, þar sem kúrekinn er tákn fyrir hinar óendanlegu sléttur auk þess sem hann tengist ábyrgðarleysi, arðráni, rómantik og ofbeldisfullri hegðun, sem einkennir hið opna þjóðfélag. (Boulding, 1966, bls. 7)

Ef okkur finnst myndlíkingin um kúreka ekki eiga við hér á Íslandi getum við skipt henni út fyrir svarta víkinginn, landnemann sem sigldi með lið sitt yfir úthafið í leit að rostungum og stórsejum sem hafði verið útrýmt í heimalandinu og á nærliggjandi veiðilendum (Bergsveinn Birgisson, 2016). Þegar rostungum hafði verið útrýmt svo gersamlega við strendur Íslands að ekki eimdi eftir af þeim annað en nokkur örnefni, þá var bara haldið lengra til vesturs, og síðan lengra, lengra, og lengra. En svo tók þetta „lengra“ enda, það var komið að endimörkum og þá beið ekkert nema hrúnið. Draumurinn um gott líf varð að hreinni martröð.

Andstætt hinu opna hagkerfi kúrekans stillir Boulding upp lokuðu hagkerfi geimskipsins þar sem litið er á jörðina eins og geimskip; auðlindirnar eru ekki óendanlegar, hvorki sem uppsprettur ótæmandi gæða né sem óendanleg handfor sem alltaf getur tekið við meiri úrgangi. Í slíku hagkerfi

... verður mannkyn að finna sér stað í hringrásarkerfi sem er fært um sífellda endursköpun efnis, þótt það komist ekki hjá því að fá orku inn í kerfið. (Boulding, 1966, bls. 8)

Boulding segir síðan að munurinn á þessum tvennskönar hagkerfum verði mest áberandi í viðhorfinu til neyslu. Í hagkerfi kúrekans er litið á neyslu og framleiðslu sem eitthvað gott og árangur hagkerfisins er mældur í magni framleiðslunnar. Spurningin sem brennur á vörum forkólfa samfélagsins, hvort heldur stjórnmalamanna, atvinnurekenda eða frumkvöðla er: Hvernig getum við framleitt meira? Hvernig getum við viðhaldið vextinum? Í hagkerfi geimskipsins er árangur ekki mældur í framleiðslumagn. Þvert á móti er framleiðsla nokkuð sem ætti að reyna að lágmarka. Spurningin verður: Hvernig getum við framleitt minna? Í staðinn fyrir að kappkosta að auka magn framleiðslunnar er það eðli, umfang, og margbreytileiki þeirra gæða sem koma fyrir í kerfinu sem skiptir máli (Boulding, 1966, bls. 8). Hagfræðin verður ekki fræðin um hvernig megi framleiða meira og græða meira, heldur *ekonomia* í hinni upprunalegu grísku merkingu, þ.e. fræðin um það hvernig hægt sé að búa vel (Boulding, 1969).

Boulding sagði sumsé að jörðin væri ekki óendanlega stór, heldur í raun frekar lítil, og að mannfólkið yrði að hugsa um líf sitt í samræmi við það. Þetta var byltingarkennd hugsun, en eins og títt er um slíka hugsun var hún fjarri því ný. Við finnum hana t.d. hjá Forn-Grikkjum sem litu svo á að öll vísindi og fræði hefðu öðrum þræði það markmið að finna okkur mannfólkinu viðeigandi sess í jarðlífinu (von Wright, 1993/2003). Markmið vísindanna var að læra að þekkja eigin mörk, ekki að þenja sig án takmarkana yfir takmarkaðan heim. Og við sjáum þetta líka í hófsemdarboðskap Hávamála:

Hjarðir þat vitu,
nær þær heim skulu,
ok ganga þá af grasi;
en ósvinnur maður
kann ævagi
síns of mál maga.

Það hefur tekið okkur sem höfum komið okkur hvað haganlegast fyrir við kjötkatlana meira en hálfu öld að skilja þennan boðskap sem er í raun barnslega einfaldur; Jörðin er ekki óendanlega stór og við verðum að temja okkur hófsemd í umgengni við hana. En í hálfu öld höfum við komið okkur hjá því að skilja þetta þrátt fyrir yfirþyrmandi vísbendingar um hversu alvarleg staðan er.

Vitaskuld er jörðin ekki óendanlega stór, hún er bara lítil hnöttur á reiki í kringum sólina. En hversu stór er hún eiginlega? Hvaða mælikvarða ættum við að nota? Við getum notað metrakerfið og sagt að ummál hennar um miðbaug sé um 40.000 km. En þessi stærð er kannski ekki það sem mestu máli skiptir. Þegar spurt er hversu stór tiltekin íbúð sé skiptir meira máli hvað henni er ætlað að hýsa marga en einber fjöldi fermetranna. Þannig er það líka með jörðina. Okkur varðar meira um hversu vel jörðin dugir, þ.e. hversu gjöful hún er miðað við það til hvers við ætlumst af henni, en hvað ummálið um miðbaug er margir kílómetrar.

Líf okkar á jörðinni er ferðalag þar sem einn hópur ferðalanga tekur við af öðrum – nýjar kynslóðir feta í fótspor þeirra sem gengnar eru. En hversu vel dugir jörðin til að nesta okkur fyrir þetta ferðalag? Leggur hún okkur til nesti um ókomna tíð, þ.e. er neysla okkar innan þeirra marka sem jörðin getur endurskapað á hverju ári, eða er tíðin

takmörkuð? Fer neyslan kannski fram úr því sem jörðin getur skapað á hverju ári þannig að á endanum mun einhver kynslóðin sitja uppi nestislaus á sínu ferðalagi?

Ef við notum þennan mælikvarða til að meta stærð jarðarinnar og miðum við raunverulega neyslu mannkyns kemur í ljós að jörðin er ekki einungis lítil, heldur pínulítill. Á undanförunum árum höfum við – mannkynið – tæmt nestisboxið sem átti að endast út árið undir lok júlí. Þetta er kallað „earth overshoot day“ á ensku og við gætum sem best kallað þetta „þurrðardag jarðar“ (Ólafur Páll Jónsson, 2021). Skilgreiningin á þessu hugtaki er svona:

Þurrðardagur jarðar er dagurinn þegar árleg notkun mannkyns á vistfræðilegum auðlindum og þjónustu fer fram úr því sem Jörðin getur endurskapað á því ári. (Global Footprint Network, e.d.)

Ég kalla þessa dagsetningu „þurrðardag jarðar“ því þetta er dagurinn þegar árleg framleiðsla jarðarinnar gengur til þurrðar – þegar við höfum étið upp það nesti sem hefði þurft að endast allt árið. Þegar kemur fram yfir þennan dag byrjum við sem nú lifum að aféta komandi kynslóðir. Líf á jörðinni verður einungis sjálfbært þegar þurrðardagurinn er ekki fyrr en 31. desember. Best væri að þurrðardagurinn rynni aldrei upp. Þar sem þurrðardagurinn hefur verið í kringum lok júlí undanfarin ár er ljóst að líf okkar er ekki einungis ósjálfbært, það er verulega ósjálfbært. En hvernig skyldu Norðurlönd koma út miðað við þennan mælikvarða?

Til að reikna út þurrðardag fyrir einstök ríki er einfaldlega miðað við hvenær þurrðardagurinn rynni upp ef allir íbúar jarðar neyttu jafn mikilla gæða og íbúar þess ríkis. Þurrðardagar Norðurlanda, utan Íslands, hafa verið frá miðjum mars og fram í miðjan apríl. Global Footprint Network gefur ekki upp tölur fyrir Ísland, en þurrðardagur okkar litla lands er – og hefur verið undanfarin ár – í lok febrúar (Sigurður Eyberg Jóhannesson o.fl., 2018).

Tafla 1

Þurrðardagar Norðurlanda frá 2018 til 2024

Land	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Danmörk	Mars 28	Mars 28	Mars 28	Mars 26	Mars 28	Mars 28	Mars 16
Finnland	Apríl 8	Apríl 8	Apríl 8	Apríl 8	Apríl 8	Apríl 8	Apríl 8
Ísland	Feb. 28	Feb. 28	Feb. 28	Feb. 28	Feb. 28	Feb. 28	Feb. 28
Noregur		Apríl 18	Apríl 18	Apríl 12	Apríl 12	Apríl 12	Apríl 12
Svíþjóð	Apríl 4	Apríl 4	Apríl 2	Apríl 6	Apríl 3	Apríl 6	Apríl 21

Árið 2024 stóð Svíþjóð sig skást þar sem þurrðardag ársins bar upp á 21. apríl – hið árlega vistfræðilega nesti entist Svíum næstum þriðjung úr ári. En að standa sig skást er fjarri því að standa sig vel. Lögmál góðrar ráðsmennsku segja okkur að ekki sé gott að klára nestið sitt á fyrsta þriðjungi ferðarinnar. Slíkt er beinlínis afleit ráðsmennska.

Jörðin þarfnast ekki samkeppnishæfari Norðurlanda, eins og klifað er á í stefnuskjali Norrænu ráðherranefndarinnar, heldur þarfnast hún minni þarfar fyrir samkeppnishæfni. Við þurfum meiri samvinnu og minni samkeppni. Í stefnuskjalinu blasir við sýn sem er föst í hinum gamla draumi. Grænn vöxtur eins og honum er lýst þar felur í sér áframhaldandi drottnun, áframhaldandi arðrán á náttúrunni, og ber ekki með sér vott af þeirri auðmýkt sem þarf til að uppræta þann þrældóm sem náttúran hefur verið hneppt í. Þegar ég virði fyrir mér stöðu jarðarinnar og lífsgæði fólks á Norðurlöndum, og hugsa um þær náttúrulegu auðlindir sem nauðsynlegar eru til að skapa þessi gæði og viðhalda þeim, virðist mér krafan um vöxt algerlega fráleit. Og þá skiptir engu hvort hann er kallaður grænn.

Á tímum gegndarlausrar ofnýtingar næstum allra náttúrulegra auðlinda er „grænn vöxtur“ lítið annað en leikur að orðum, til þess eins fallinn að breiða yfir gráan veruleika. Þetta er eins og ef nýlenduveldunum hefði á sínum tíma verið stillt upp við vegg vegna siðleysis þrælasöluinnar og þau þá lagt til að „mannúðlegt þrælahald“ skyldi koma í stað hins gamla „grimmilega þrælahalds“.

Einhver myndi kannski andæfa þessari samlíkingu þrælahalds og arðráns á náttúrunni á þeim forsendum að orðasambandið „mannúðlegt þrælahald“ feli beinlínis í sér mótsögn, ólíkt orðasambandinu „grænn vöxtur“ sem kunnir að vera gagnrýniverir en sé ekki endilega mótsagnakennt. Ég er sammála því að „mannúðlegt þrælahald“ felur í sér mótsögn – þrælahald getur ekki verið mannúðlegt, ekki frekar en að kúgun getur borið vitni um umhyggjusemi. En hið sama gildir um „grænan vöxt“. Eins og orðasambandið er notað af Norrænu ráðherranefndinni, OECD og fleiri aðilum er sá vöxtur sem kallað er eftir kannski ekki jafn grár eða svartur og sá vöxtur síðustu alda sem knúinn hefur verið af brennslu jarðefnaeldsneytis. En samt er ekkert grænt við hann. Ef farið hefði verið betur með þrælana svo þeir hefðu ekki dáið fyrir aldur fram og náð að fjölga sér hæfilega svo drottnar þeirra yrðu ekki uppiskroppa með vinnuafli – eitthvað sem hefði kannski mátt kalla sjálfbært þrælahald – hefði það ekki gert þrælahaldið mannúðlegt. Með sama hætti vil ég segja að efnahagsstefna sem miðar að áframhaldandi drottnun yfir náttúrunni, áframhaldandi arðráni og ofnýtingu auðlinda, þar sem lítið er á náttúruna fyrst og fremst sem þjónustuveitanda og uppsprettu efnislegra gæða, og þar sem hagsmunir manna eru settir ofar öllu öðru, verðskuldi ekki að vera lýst sem grænni. Engu skiptir þótt arðráninu sé þannig stýrt að því megi halda áfram um einhverja framtíð.

AÐ VERÐA GRÆN MEÐ UMBREYTINGU MENNTUN

Í öllu talinu um sjálfbærni þessa dagana gleymist oft hvað það eiginlega er sem á að vera sjálfbært. Er það jörðin, náttúran, heilbriggt umhverfi, ...? Ekkert af þessu er viðeigandi markmið fyrir stjórnsmál og menntun. Jörðin verður áfram til þótt hún verði kannski óbyggileg. Náttúran mun vara, jafnvel þótt hún taki algerru umbreytingu. „Heilbriggt umhverfi“ kemst nær því að vera viðeigandi markmið fyrir menntun og stjórnsmál, en þá verðum við líka að spyrja okkur: Hvað meinum við með orðunum „heilbriggt“ og „umhverfi“? Við komumst nær viðeigandi markmiði fyrir sjálfbærni ef við hugsum um verk efnið sem það að lifa góðu lífi innan þeirra marka sem hið náttúrulega umhverfi skapar öllu lífi. En þar með er sjálfbærni í grunninn siðferðilegt og pólitískt markmið.

Sjálfbærni sem siðferðilegt og pólitískt markmið ætti að miða að því að skapa aðstæður fyrir allt fólk til að lifa góðu lífi á þessari jörð, þeirri einu sem við höfum. Titillinn á stefnuskjali Norrænu ráðherra nefndarinnar er þess vegna vel við hæfi: Gott líf á sjálfbærum Norðurlöndum. En þetta stefnuskjal skoðar ekki hugtakið gott líf með gagnrýnum hætti heldur virðist einfaldlega gefa sér að það sé eitthvað sem kalla mætti „hinn norræni lífsmáti“. Hversu huggulegur sem sá lífsmáti er fyrir þau sem hans njóta, þá höfum við séð að hann er ekki góður fyrir jörðina og það fólk sem býr ekki á Norðurlöndum.

Í bókinni *Earth in Mind*, sem upphaflega var gefin út árið 1994, gagnrýnir David Orr það sem hann kallar sex goðsögur um menntun. Goðsögnin sem er önnur á listanum hjá Orr er að með nægilega mikilli þekkingu og tækni munum við læra að „hafa stjórn á plánetunni jörð“ (bls. 9). Þessi goðsögn hefur yfir sér seiðandi yfirbragð: „Hún höfðar til aðdáunar okkar á stafrænum gögnum, tölvum, hnöppum og skífum.“ Og nú, þegar gervigreindin flæðir um vitund okkar og vökvar drauma um betri heim, hefur seiðmagn þessarar goðsagnar einungis aukist. En Orr segir að þetta sé einungis goðsögn:

... aldrei verður hægt að hafa stjórn á því flókna samspili sem jörðin og líferfi hennar mynda. Vistfræði efstu tommunnar af jarðvegi er enn að verulegu leyti óþekkt, sem og tengslin við stærri kerfi lífhvolfsins. Það sem væri hægt að hafa stjórn á erum við sjálf: mannlegar þrjár, hagkerfi, stjórnmálin og samfélög. En það sem fangar athygli okkar eru hlutir sem víkja sér undan erfiðum ákvörðunum á sviði stjórnmála, siðferðis og heilbrigðrar skynsemi. Það er mun meira vit í því að laga okkur sjálf að takmarkaðri jörð en að reyna að endurmóta jörðina til að mæta okkar takmarkalausum þráum. (Orr, 2004, bls. 9)

Í staðinn fyrir að hungra sífellt í meiri neyslu sem drifin er áfram af ósjálfbærum hugmyndum um hið góða líf þurfum við nýja hugmynd um hið góða líf. Nýja drauma. Við þurfum menntun þar sem fólk lærir að horfa á eigin langanir og viðhorf með gagnrýnum hætti, þar sem ekki er litið á farsæld sem það að vinna einhverja keppni við nágranna sinn, og þar sem lífsgæði eru ekki bara mæld með hagfræðilegum auði heldur metin út frá gildum eins og jafnræði, lýðræði og samhljómi með náttúrunni.

Þau sem þekkja til umræðna síðustu áratuga um sjálfbærni menntun gera sér vel grein fyrir því að ég er ekki að segja neitt nýtt. Þetta er dapurlegur vitnisburður um að það sem hefði þurft að breytast öðru fremur fyrir mörgum áratugum hefur ekki breyst. Fyrsti kaflinn í Brundtland-skýrslunni frá 1987 hefst á þessum orðum:

Jörðin er ein en veröldin ekki. Við reidum okkur öll á eitt lífhvolf til að viðhalda okkar eigin lífi. Samt sem áður leitast hvert samfélag, hvert ríki, við að lifa af og öðlast velmegun án þess að veita því athygli hvaða afleiðingar það hefur fyrir aðra. Sum neyta auðlinda jarðar af slíkum ákafa að lítið er skilið eftir fyrir komandi kynslóðir. Önnur, og mun fleiri, neyta of lítils og lifa í skugga hungurs, skorts, sjúkdóma og ótímabærs dauða. (UNESCO, 1987, kafli 1, §1)

Þetta var árið 1987. Gro Harlem Brundtland og fólkid sem vann með henni hóf skýrsluna á því að benda á að „sum neyta auðlinda jarðar af slíkum ákafa að lítið er skilið eftir fyrir komandi kynslóðir“. Hver eru þessi „sum“ sem neyta gæða jarðarinnar með slíkum hætti að þau aféta komandi kynslóðir? Norðurlönd eru sannarlega á meðal þessara „sumra“ miðað við að þurrðardag þeirra beri upp á fyrsta þriðjungi ársins. Eina leiðin fyrir okkur, fólkid á hinum ríku Vesturlöndum, til að halda áfram með sama hætti er að treysta á að

annað fólk njóti mun minna en sanngjarnt væri. Og það er nákvæmlega það sem við höfum gert þau fjórutíu ár sem liðin eru síðan Brundtland-skýrslan kom út.

Ungmenni á Norðurlöndum eru mun gagnrýnni en höfundar stefnuskjals Norrænu ráðherranefndarinnar. Í útgáfu um ungt fólk sem hefur stuðlað að breytingum og kom út sama ár og stefnuskjalið lýsa ungmennin umbreytingu úr gamla draumnum um drottun yfir í nýjan draum um samhljóm.

Þetta unga breytingafólk lítur ekki á sjálfbæra neyslu og lífshætti sem fórn, og leggur áherslu á hvernig slíkur lífsmáti á sér jákvæðar hliðar og leiðir til persónulegs ábata. Að leggja áherslu á þessar jákvæðu hliðar sjálfbærni gæti verið gagnmenning við ríkjandi venjur um neyslu, sóun, mat og samgöngur. Líta má á hið unga breytingafólk sem fyrirmyndir, sem sýna ekki einungis hvernig hægt er að lifa með sjálfbærum hætti heldur einnig hvernig má lifa betra lífi. (Ravnbøl og Neergaard, 2019, bls. 23)

Til að græn framtíð geti orðið að veruleika þurfum við ekki einungis nýja þekkingu, nýja tækni og ný stjórnsmál, við þurfum líka nýja hugmynd um hið góða líf. Unga fólkíð veit þetta, það er sammála David Orr þegar hann segir að við verðum að breyta löngunum okkar og þörfum til að laga okkur að lítilli jörð frekar en að reyna að pína jörðina til að seðja takmarkalausar langanir okkar. Fyrir næstum öld skrifaði bandaríski skógræðingurinn og heimspekingurinn Aldo Leopold:

Þegar við lítum á landið sem samfélag sem við tilheyrum, þá byrjum við kannski að nýta það af virðingu. Það er engin önnur leið fær ef landið á að lifa af áhrif hins vélvædda manns, né fyrir okkur að njóta þeirrar fagurfræðilegu uppskeru sem það getur, með hjálp vísindanna, gefið af sér til menningarinnar.

Að land sé samfélag er grundvallarlögmál í vistfræði, en að landið skuli elskað og virt er fram-
lenging á siðfræði. (Leopold, 1949, viii-ix)

Eina leiðin framávið er að læra að tengjast landinu – tengjast jörðinni – sem samfélagi sem við tilheyrum og sem við elskum og virðum. Þetta er í hnotskurn inntak hins nýja draums.

UMBREYTING OG MENNTUN

Nú á tímum er viðtekið að lýsa námsmarkmiðum með því sem kallað hefur verið hæfniviðmið. Við sjáum þetta hjá Evrópuráðinu sem hefur skilgreint hæfniviðmið fyrir lýðræðislega menningu (Council of Europe, 2016; Ólafur Páll Jónsson, 2019), hjá Evrópusambandinu sem hefur skilgreint græn hæfniviðmið fyrir sjálfbærnimenntun (Bianchi o.fl., 2022) og í íslensku námskránum sem eru fullar af hæfniviðmiðum sem varða bæði einstakar greinar og almenna færni. Þetta er skiljanlegt því hæfni tekur í senn til vitrænnar getu, siðferðilegra viðhorfa og verklegrar færni. Við gætum bætt því við að valdefling, sem gjarnan er sögð vera markmið menntunar, varði einmitt það að byggja upp tiltekna hæfni. En á þessu er dekkri hlið. Ef við lítum á heiminn í kringum okkur er alveg ljóst að við, mannfólkið, búum yfir of mikilli hæfni, höfum of mikla verklega færni, erum of öflug – að minnsta kosti miðað við þá visku og siðvit sem birtist í gjörðum okkar. Það er í krafti

okkar eigin hæfni sem við erum að eyðileggja jörðina; með því að auka verklega færni okkar höfum við orðið drottnarar umhverfisins – við höfum hneppt náttúruna í þrældóm. Með menntun og margvíslegum efnahagslegum og félagslegum umbótum höfum við gert þann draum að veruleika að losna undan tilfallandi gangi náttúrunnar og ráða örlögum okkar. Það er að segja, svo framarlega sem „við“ erum núverandi kynslóð vel stæðs fólks á Vesturlöndum. En þversögnin í þessu öllu saman er sú að vald okkar yfir náttúrunni hefur ýtt okkur fram á brún skelfilegra hruns en mannkyn hefur nokkru sinni áður horfst í augu við. Síðasta erindið í kvæði Steins Steinars er á þessa leið:

Og sjá, þú fellur fyrir draumi þínum
í fullkominni uppgjöf sigraðs manns.
Hann lykur um þig löngum armi sínum,
og loksins ert þú sjálfur draumur hans.

Þessi draumur sem mannkyn er um það bil að falla fyrir hefur verið keppikefli menntunar um áratugi, jafnvel aldir. Og í meira en hálfa öld hefur verið vitað að þessi draumur er fullkomlega ósjálfbær. David Orr lýsir þessu af nokkurri kaldhæðni fremst í bók sinni *Earth in Mind* þar sem hann segir:

Ef við hlustum vandlega, þá getum við jafnvel heyrt sköpunarverkið stynja ár hvert seinnipartinn í maí þegar enn eitt knippið af klárum, gráðuskreyttum en vistræðilega ólæsum *Homo sapiens*, óþreyjufullum að ná framúrskarandi árangri, er fleytt út í lífhvolfið. (Orr, 2004, bls. 5)

Vandinn við menntun er að hún hefur verið umbreytandi – en með skaðlegum hætti. Menntun hefur snúist um að umbreyta jörðinni en ekki huganum eða hjartanu. Og þó hefur hún kannski einmitt snúist um að umbreyta hjartanu, því lítil börn kunna að gleðjast yfir litlu, þeim finnst gaman að leika sér í náttúrunni, leika saman, hoppa í pollum og dást að litríkum steinum og fögrum blómum. Kannski hefur menntunin snúist um að umbreyta þessum litlu hjörtum sem slá í takt við náttúruna í eitthvað sem slær í takt við hraðan slátt klukkunnar, kröfur vinnumarkaðarins og ákallið um sífellt meiri afköst og neyslu.

Menntun felur ávallt í sér breytingu, en sumri menntun lýsum við sem umbreytandi – transformatífri – á meðan annars konar menntun er ekki jafn afdrifarík. Kenningar um umbreytandi menntun, eða umbreytandi nám, litu fyrst dagsins ljós undir lok áttuna áratugar síðustu aldar. Bandaríski félagsfræðingurinn Jack Mezirow (1923–2014) hóf þá að þróa það sem hann kallaði „umbreytandi námskenningu“ (e. transformative learning theory) sem átti að varpa ljósi á hvernig fólk næði að breyta grundvallarviðmiðum í lífi sínu. Mezirow hafði orðið fyrir áhrifum úr ólíkum áttum, m.a. frá bandarísku kvenna-hreyfingunni og hugmyndum Paulos Freire (1921–1997) um gagnrýna menntun (Wolff, 2022). Hið gagnrýna sjónarhorn sem var lykilatriði hjá Freire hefur verið miðlægt í þróun hugmynda­rinnar um umbreytandi menntun og í inngangi að bókinni *Expanding the Boundaries of Transformative Learning* setja Amish Morrell og Mary Ann O'Connor fram það sem þær kalla grófa vinnuskilgreiningu á umbreytandi menntun:

Umbreytandi menntun felur í sér djúpar breytingar á grundvallarþáttum sem stýra því hvernig við hugsum, finnum fyrir og breytum. Meðvitund okkar er hnikað til og það breytir því varanlega og með róttækum hætti hvernig við erum í heiminum. Slík breyting hefur áhrif á það

hvernig við skiljum okkur sjálf og stöðu okkar; tengsl okkar við aðrar manneskjur og við hinn náttúrulega heim; skilning okkar á valdatengslum sem eru greytt í kerfi stétta, kynþátta og kyns; vitund okkar um líkamann; sýn okkar á annarskonar leiðir til að lifa lífinu; og skilning okkar á möguleikum á félagslegu réttlæti, friði og einstaklingsbundinni gleði. (Morrell og O'Connor, 2002, xvii)

Þegar við tölum um umbreytandi menntun í samhengi við sjálfbærnimenntun er það ekki síst umbreyting hjartans sem skiptir máli. Við þurfum ekki að verða klárari í að hafa stjórn á landinu, við þurfum frekar að læra að elska landið og hafa stjórn á okkur sjálfum. Frekar en að sækjast eftir grænum vexti erum það við – fólkið – sem verðum að vaxa og verða græn. Í stað þess að vaxa og verða fyrirferðameiri, sífellt meira þurfandi, sífellt hungraðri og gráðugri, þurfum við að vaxa hið innra; við þurfum að rækta skynhæfni okkar, getu okkar til að sýna öðrum samkennd, getu okkar til að elska (Ólafur Páll Jónsson o.fl., 2020). Þetta er ekki tæknilegt viðfangsefni, þetta snýst ekki um að innbyrða meiri þekkingu, þetta er ekkert sem gervigreindin getur gert fyrir okkur. Í viðtali árið 2018 sagði Minouche Shafik sem þá stýrði London School of Economics and Political Science: „Áður fyrr snerust störf um vöðva, nú snúast þau um heila, en í framtíðinni munu þau snúast um hjartað“ (Elkann, 2018). Sú framtíð sem Shafik talar um er þegar runnin upp. En er þetta framtíð sem við erum reiðubúin fyrir?

Fyrir meira en 200 árum lagði Johann Henrich Pestalozzi (1746–1827) áherslu á að mennta í senn höfuðið, hjartað og höndina, og langt á undan honum talaði Aristóteles um mikilvægi þess að tengja saman fræðilega, verklega og siðferðilega þekkingu. Þótt þessar hugmyndir hafi verið samferða mannkyni um árþúsundir, endurtúlkaðar á ólíkum tímum, og jafnvel haldið á lofti af áhrifafólki eins og Shafik, þá ber samtíminn því dapurlegt vitni að hjörtun hafa enn ekki verið menntuð sem skyldi. Fyrir tæpri öld sagði John Dewey að lýðræði gæti einungis orðið að veruleika ef það ætti rætur í viðeigandi menntun hjartans.

Lýðræði er sú trú að jafnvel þegar þarfir og markmið eða afleiðingar eru ólík frá einni manneskju til annarrar, þá feli vinsamleg samvinna í sér ómetanlega viðbót við lífið – samvinna sem getur, t.d. í íþróttum, gert ráð fyrir samkeppni og kappi. Með því að taka sérhvern ásteytingarstein – og þeir hljóta að verða fjölmargir – eftir því sem nokkur kostur er, út úr andrúmslofti og umhverfi valds og aflsmunar sem leið til úrlausnar og inn í umhverfi rökræðu og skynsemi, þá lítum við á þá sem við eigum í ágreiningi við – jafnvel djúpstæðum ágreiningi – sem einstaklinga sem við getum lært af, og að sama marki sem vini. (Dewey, 1939/1998, bls. 342)

Kjarninn í hugmynd Deweys er að rætur lýðræðisins liggja í viðhorfum og tilfinningum fólks, í getunni til að læra af öðrum sem byggist á því að fólk geti nálgast annað fólk sem vini.

Að vaxa og verða græn felur ekki bara í sér að auka við þekkingu (höfuðið) og verklega færni okkar (höndin), heldur líka að stækka hjartað; að líta á aðra sem vini – ekki bara fólk heldur líka náttúruna – felur í sér að vaxa til sterkari og kærleiksríkari tengsla við aðrar manneskjur og náttúruna almennt. Þegar ég segi að við þurfum að vaxa og verða grænni sjálf hef ég í huga alveg ákveðna hluti. Við getum byrjað með þessi markmið:

Meiri umhyggja	Minni stjórnsemi
Meiri ást	Minna ofríki

Frá meiri umhyggju og ást getum við svo fíkrað okkur í átt að öðrum markmiðum eins og:

Meiri frjáls tími	Minni vinna
Meiri samkennd	Minna arðrán

Og grundvallaratriði í því að verða grænni eru áhrif sem ná út fyrir manneskjuna sjálfa:

Meiri náttúra	Minni framleiðsla
Meiri lífbreytileiki	Minni eyðilegging

AÐ LOKUM

Norræn samfélög eru samfélög ofgnóttar og sú staðreynd að jafnvel þar býr fólk við skort er einungis til marks um að gæðunum er ekki skipt með sanngjörnum hætti. Í slíkum samfélögum ætti það að vaxa og verða grænni að vera augljóst markmið. Hver vill ekki lifa lífi sem einkennist af umhyggjusemi, í samhljómi við náttúruna og annað fólk, njóta frítíma og hafa aðgang að náttúrulegu umhverfi? Hvaða fólk vill ekki lifa í heimi sem það elskar og sem nærir líkama og sál í gegnum tengsl sem byggjast á gagnkvæmri virðingu og umhyggju? Það eru draumar um slíkan heim sem skólakerfi Vesturlanda verða að halda á lofti ef draumar um gott líf eiga ekki að snúast upp í hreina martröð. Sú menntun sem börn afla sér í þessum kerfum má ekki vera yfirborðsleg menntun sem festir í sessi ríkjandi viðhorf og félagskerfi, heldur verður hún að vera umbreytandi; hún verður að umbreyta hjartanu, umbreyta sýn okkar á okkur sjálf, heiminn sem við byggjum og þær framtíðir sem valið stendur um. Þannig tekst okkur kannski að umbreyta þeim samfélögum sem við byggjum og gera drauminn um að lifa í samhljómi með náttúrunni að veruleika.

Þótt mér hafi á þessum síðum verið mikið niðri fyrir hef ég ekki sett fram neinar nýjar hugmyndir, ekki orðað hugsanir sem hafa ekki verið settar fram oft áður. Afsökun mín fyrir að endurtaka nokkur vel þekkt sannindi er sú að ef við viljum vaxa og verða græn verðum við sífellt að minna okkur á þau. Andspænis bákni martraðarinnar verðum við sífellt að minna okkur á að hægt er að dreyma með öðrum hætti. Það er sorgleg staðreynd um mannlega náttúru að við veljum ekki hið góða sem við sækjumst eftir en höldum áfram að þiggja hið vonda sem vaninn réttir að okkur.

HEIMILDIR

Bergsveinn Birgisson. (2016). *Leitin að svarta víkingnum*. Bjartur.

Bianchi, G., Pisiotis, U. og Cabrera Giraldez, M. (2022). *GreenComp: The European sustainability competence framework*. Publications Office of the European Union. <https://doi.org/10.2760/13286>

Boulding, K. E. (1966). The economics of the coming spaceship earth. Í H. Jarrett (ritstjóri), *Environmental quality issues in a growing economy* (bls. 3–14). Resources for the Future; Johns Hopkins University Press.

Boulding, K. E. (1969). Economics as a moral science. *The American Economic Review*, 59(1), 1–12. <https://www.jstor.org/stable/1811088>

- Council of Europe. (2016). *Competences for democratic culture: Living together as equals in culturally diverse democratic societies*. <https://rm.coe.int/16806ccc07>
- Cowie, R. H., Bouchet, P. og Fontaine, B. (2022). The Sixth mass extinction: Fact, fiction or speculation? *Biological Review*, 97(2), 640–663. <https://doi.org/10.1111/brv.12816>
- Dewey, J. (1998). Creative democracy – The task before us. Í L. A. Hickman og T. M. Alexander (ritstjórar), *The essential Dewey, vol. I*. Indiana University Press (frumútgáfa 1939).
- Elkann, A. (2018, 1. apríl). *Minouche Shafik*. Alain Elkann Interviews. <https://www.alainelkanninterviews.com/minouche-shafik/>
- Global Footprint Network. (e.d.). *About Earth overshoot day*. <https://overshoot.footprintnetwork.org/about-earth-overshoot-day/>
- Hellmann, M. (2026, 10. febrúar). ‘So shameful’: Backlash as US national monuments conform to Trump’s rewrite of history. The Guardian. https://www.theguardian.com/us-news/2026/feb/10/national-monuments-trump-rewrite-history-racism-indigenous-people?CMP=share_btn_url
- Jordan, K. og Kristján Kristjánsson. (2017). Sustainability, virtue ethics, and the virtue of harmony with nature. *Environmental Education Research*, 23(9), 1205–1229. <https://doi.org/10.1080/13504622.2016.1157681>
- Leopold, A. (1949). *A sand county almanac and sketches here and there*. Oxford University Press.
- Morrell, A. og O’Connor, M. A. (2002). Introduction. Í E. O’Sullivan, A. Morrell og M. A. O’Connor (ritstjórar), *Expanding the boundaries of transformative learning: Essays on theory and praxis* (bls. xv-xx). Palgrave. <https://doi.org/10.1007/978-1-349-63550-4>
- Niiniluoto, I. M. O. og Wallgren, T. H. (ritstjórar). (2017). *On the human condition: Philosophical essays in honour of the centennial anniversary of Georg Henrik von Wright*. The Philosophical Society of Finland.
- Nordic Council of Ministers. (2019). *A good life in a sustainable Nordic region: Nordic strategy for sustainable development 2013–2025*. <http://doi.org/10.6027/PN2019-705>
- OECD. (e.d.). *Building climate, economic and social resilience*. <https://www.oecd.org/greengrowth/>
- OECD. (2025). *Education for human flourishing: A conceptual framework*. <https://doi.org/10.1787/73d7cb96-en>
- Orr, D. (2004). *Earth in mind: On education, environment, and the human prospect* (10th anniversary edition). Island Press.
- Ólafur Páll Jónsson. (2019). Lýðræðisleg hæfni fyrir lýðræðislega menningu. *Tímarit um uppeldi og menntun*, 28(2), 181–200. <https://doi.org/10.24270/tuum.2019.28.9>
- Ólafur Páll Jónsson. (2021, 9. ágúst). *Jörð í kófi*. Kjarninn. <https://kjarninn.is/skodun/jord-i-kofi/>
- Ólafur Páll Jónsson, Jakob Frímann Þorsteinsson, Hervör Alma Árnadóttir og Karen Rut Gísladóttir. (2020). On being in nature: Aldo Leopold as an educator for the 21st century. *Philosophical Inquiry in Education*, 27(2), 106–121. <https://doi.org/10.7202/1074041ar>

- Ravnbøl, K. og Neergaard, I. (2019). *Nordic youth as sustainable changemakers: In the transition to sustainable consumption and production*. Nordic Council of Ministers. <http://doi.org/10.6027/NO2019-027>
- Sigurður Eyberg Jóhannesson, Brynhildur Davíðsdóttir og Heinonen, J. T. (2018). Standard ecological footprint method for small, highly specialized economies. *Ecological Economics*, 146(3), 370–380. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2017.11.034>
- Statista. (2026). *The 20 countries with the largest gross domestic product (GDP) per capita in 2022*. <https://www.statista.com/statistics/270180/countries-with-the-largest-gross-domestic-product-gdp-per-capita/>
- Steinn Steinarr. (1964). *Kvæðasafn og greinar*. Helgafell.
- Sterling, S. (2001). *Sustainable education: Re-visioning learning and change*. Green Books.
- Sterling, S. (2014). "At variance with reality": How to re-think our thinking. *Journal of Sustainability Education*, 6. <http://www.jsedimensions.org/wordpress/wp-content/uploads/2014/05/Sterling-Stephen-JSE-May-2014-PDF-Ready.pdf>
- UNESCO. (1987). *Our common future*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000075053>
- Vicedo-Cabrera, A. M. (2022). Heat and illness. Í *The climate book*. Allen Lane.
- von Wright, G. H. (1993). *The tree of knowledge and other essays*. Brill.
- von Wright, G. H. (2003). *Framfaragoðsögnin* (Þorleifur Hauksson þýddi). Hið íslenska bókmenntafélag (frumútgáfa 1993).
- Väyrynen, K. (2017). Nemesis Naturae? G. H. von Wright as an environmental thinker. Í I. M. O. Niiniluoto og T. H. Wallgren (ritstjórar), *On the human condition: Philosophical essays in honour of the centennial anniversary of Georg Henrik von Wright*. The Philosophical Society of Finland.
- Wolff, L.-A. (2022). Transformative learning. Í S. Idowu, R. Schmidpeter, N. Capaldi, L. Zu, M. Del Baldo og R. Abreu (ritstjórar), *Encyclopedia of sustainable management*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-02006-4_1135-1

Greinin barst tímaritinu 25. mars 2026 og var samþykkt til birtingar 30. apríl 2026.

UM HÖFUNDINN

Ólafur Páll Jónsson (opj@hi.is) er prófessor í heimspeki við Menntavísindasvið Háskóla Íslands. Rannsóknir hans eru einkum á sviði heimspeki menntunar með áherslu á lýðræði og sjálfbærni. Frá 2018 hefur hann verið aðili að Education Policy Advisors Network hjá Evrópuráðinu. Ólafur Páll hefur m.a. gefið út bækurnar *Náttúra, vald og verðmæti* (2007) og *Lýðræði, réttlæti og menntun* (2011), *Sannfæring og rök* (2016) og *Annáll um líf í anna-sömum heimi* (2020). <https://orcid.org/0000-0002-2782-1306>

OLD DREAMS OR TRANSFORMATIVE EDUCATION

ABSTRACT

Facing global challenges of climate change, armed conflicts, growing inequalities, and AI encroachment on humanity, the biggest challenge for the educational systems in the affluent countries in the west is to help the young and the old to dream differently. Despite the constant changes that humanity has witnessed since the dawn of the industrial revolution, changes some say are happening faster than ever before, the dream of mastery over nature has remained remarkably stable. But now we are falling victim to this very dream. The dream of making nature provide for our daily needs, and turning it into a safe, gentle, and foreseeable world – the dream of comfort and security – is now turning into a nightmare.

The dream of controlling nature has been realized with such thoroughness that nature is not only a servant, but has been oppressed in such a way that its position is more aptly described as slavery. Nature has been exploited in all imaginable ways, for while we have striven to realize this dream of mastery, we have lost all sense of a limit. While gaining dominance over nature, we have lost control over ourselves. We must now learn to dream differently, rather than focusing on mastery, our new dreams must aim for harmony. Such dreams require changing the fundamental values of societies around the globe.

Rather than craving more consumption driven by unsustainable conceptions of the good life, we need a *new* conception of the good life. We need education where learners are encouraged to adopt a critical attitude towards their own needs and wishes, where flourishing is not conceived of as winning the race against the person next to you, and where quality of life is not measured by economic wealth but in terms of moral and political values such as equality, democracy, and harmony with nature.

For a green future, we need not only new knowledge, new technology and new politics, we need a new conception of the good life. This calls for a fundamental change in education. Conventional education is about reproduction – reproduction of knowledge, values and culture, and thereby replication of the old dream of mastery over nature. Now many call for transformative education, and conventional has been transformative – but in the wrong way. Education has been about transforming the earth and not the mind and heart. Yet perhaps it is actually about transforming the heart since little children enjoy simple pleasures; they enjoy playing in nature, gambolling together, jumping in puddles and admiring colourful stones and beautiful flowers. Perhaps our educational systems have been about transforming those little hearts that beat naturally in harmony with nature, into something that beats to the fast rhythm of the clock, the demands of the labour market, and the call for ever more consumption.

When we talk about transformative education in the context of sustainability education, it is transformation of the heart that is called for. We need not become smarter at managing the earth, we must instead learn to love and respect it. Rather than seeking green growth it is *us* – the people – who need to grow green. Instead of growing bigger, ever more demanding, ever needier and more competitive, we need to grow within; we need to cultivate our perceptive abilities, our capacity for empathy, and our capacity

for love. This is not a technical task, it is not a matter of absorbing more knowledge, it is nothing AI can do for us. The Nordic societies are societies of abundance, even if the goods are not fairly distributed. In such societies, growing green should be an obvious goal. Who does not want to live a caring life, in harmony with nature and other people, enjoying leisure and access to nature? Who does not want to live in a world which they love, and which nurtures their body and spirit through relationships of mutual respect and care?

Keywords: dreams, transformative education, green growth

ABOUT THE AUTHOR

Ólafur Páll Jónsson (opj@hi.is) is a professor of philosophy at the School of Education, University of Iceland. His research is mainly within sustainability education, global citizenship and democracy. He is the author of six books on philosophy of nature, education, critical thinking and challenges of contemporary life. Ólafur has been a member of the Education Policy Advisors Network (EPAN) at the Council of Europe since its establishment in 2018. <https://orcid.org/0000-0002-2782-1306>